

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРІЄВСЬКА О. В.,
аспірант
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 342.76

**ФОРМАЛЬНІ ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена дослідженню питання формальних підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Сформована власна дефініція формальних підстав обмеження прав та свобод, охарактеризовані всі формальні підстави встановлення обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, а також проаналізовані акти чинного законодавства України, які визначають формальні підстави обмеження прав та свобод людини.

Ключові слова: обмеження прав та свобод людини і громадянина, конституційно-правові обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, формальні підстави обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Статья посвящена исследованию вопроса формальных оснований ограничения прав и свобод человека в Украине. Сформулирована собственная дефиниция формальных оснований ограничения прав и свобод, охарактеризованы все формальные основания установления ограничения прав и свобод человека и гражданина в Украине, а также проанализировано действующее законодательство Украины, которым определены формальные основания ограничения прав и свобод человека.

Ключевые слова: ограничения прав и свобод человека и гражданина, конституционно-правовые ограничения прав и свобод человека и гражданина в Украине, формальные основания ограничения прав и свобод человека и гражданина.

The article is devoted to problems of formal basis of grounds for restricting of human rights in Ukraine. The term of formal basis of restricting of human rights are defined, every formal basis of restricting of human rights are characterized, legislation of formal basis of restriction of human rights are analyzed.

Key words: restrictions of rights and freedoms, constitutional restrictions of rights and freedoms in Ukraine, formal basis of grounds for restricting of human rights.

Вступ. Актуальність теми обумовлена відсутністю в науці конституційного права комплексного дослідження питання підстав конституційно-правих обмеження прав та свобод людини і громадянина, а також виокремлення формальних підстав обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Окремі спроби дослідження питання підстав конституційно-правових обмежень було об'єктом дослідження таких учених, як: А. Колодій, С. Магда, О. Нестеренко, О. Осинська,

П. Рабінович, А. Стрекалов, Ю. Тодика та ін. У зарубіжній літературі названі питання стали предметом уваги, зокрема, В. Агеєва, О. Жилиної, О. Должикова, С. Новожилова, А. Переверзева, О. Подмарева, Є. Рассолової.

Між іншим, встановлення будь-якого обмеження прав та свобод людини і громадянина потребує наявності відповідного закону, а також фактичних обставин, що зумовлюють встановлення таких обмежень. У зв'язку з цим, можна виділити формальні та матеріальні підстави конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження формальних підстав обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, а саме: визначення поняття формальних підстав обмежень прав та свобод людини і громадянина в Україні, характеристика передбачених Основним Законом формальних підстав обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Результати дослідження. З аналізу норм Основного Закону вбачається, що конституційні права та свободи людини і громадянина можуть обмежуватися лише у випадках, визначених Конституцією України (ст. 64 Конституції України). Окрім того, Основним Законом (ст. ст. 33–36, 39, 42, 63) визначено, що обмеження прав людини може встановлюватися виключно на підставі закону, а ст. ст. 39, 63 – на підставі рішення суду.

Формальні підстави конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні можна визначити як методи, на підставі яких проводиться аналіз нормотворчої діяльності держави на предмет відповідності прийнятих нею нормативно-правових актів у сфері обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина формі, юридичній силі і порядку їх прийняття. Саме дотримання формальних критеріїв і свідчить про ефективність та стабільність конституційно-правового регулювання.

Оскільки метою введення норм щодо обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є встановлення рівноваги між правами людини та інтересами держави і суспільства в цілому, а також у випадку виникнення між ними протиріч та суперечностей. Саме наявність чітко визначеної конституційно-правової мети обмеження прав і свобод людини і громадянина зумовлює форму їх нормативного закріплення.

Враховуючи проголошений Україною пріоритет міжнародного права над національним та визнання найвищої соціальної цінності людини [1, с. 508], дослідження питання встановлених у міжнародних нормах підстав обмежень прав і свобод людини і громадянина становить значний науковий і практичний інтерес. Значення міжнародних стандартів щодо встановлення підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, щоб установити мінімальні вимоги до національного законодавця у сфері обмеження прав людини. При цьому кожна людина у разі обмеження гарантованих їй прав та інтересів, та використання всіх, встановлених національним законодавством засобів захисту, має право звернутися до міжнародних установ щодо встановлення оцінки встановлення державою тих чи інших обмежень.

Пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права було встановлено ще в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року (стаття X) [2]. Крім того, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (стаття 9 Основного Закону). Зокрема, у відповідності до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [3].

Аналіз вищевказаних положень свідчить про те, що до національного законодавства України відносяться лише міжнародні договори, що ратифіковані Верховною Радою України. При цьому, як встановлено ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори»,

обов'язковою є ратифікація міжнародних договорів, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Крім того, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ч. 2 ст. 9 Основного Закону). Зазначена норма, в свою чергу, свідчить про те, що міжнародний договір не може суперечити Основному Закону. Вищевказана норма кореспондує нормі ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [4], що ратифікована Україною, у відповідності до якої учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права, як на виправдання для невиконання ним договору. З вищевказаної норми слідує, що встановлення будь-яких обмежень прав і свобод людини і громадянина, які суперечать ратифікованим Україною міжнародно-правовим договорам, не допускається.

Основними міжнародними стандартами у сфері обмеження прав і свобод людини і громадянина є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, якою встановлено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших, та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (ч. 2 ст. 29) [5]. Недоліком цієї декларації було те, що вона, по-перше, не вказувала конкретні права людини, котрі могли бути обмежені, й ті, котрі обмеженню не підлягали, а по-друге, не мала загальнообов'язкового для держав характеру, що суттєво знижувало її регулятивну роль [1, с. 508].

Окрім положення щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина містяться в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, згідно з якою жодне з положень цієї конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в конвенції. Обмеження, дозволені згідно з цією конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені (статті 17 та 18) [6].

Положення щодо обмежень прав і свобод людини і громадянина містяться також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966, у відповідності до якого ніщо в цьому пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, група чи особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому пакті. Ніякі обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускаються під тим приводом, що в цьому пакті не визнаються такі права, або що в ньому вони визнаються в меншому обсязі (стаття 5), а також Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, згідно з яким від 26 грудня 1966 року у відповідності до ст. 4 держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом.

Значення міжнародних стандартів щодо встановлення підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, щоб встановити мінімальні вимоги до національного законодавця у сфері обмеження прав людини.

Основні положення щодо встановлення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина знайшли своє відображення в і Основному Законі. Хоча Конституція України і не містить загальної норми щодо підстав встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина, з окремих норм Основного Закону все ж вбачаються особливості встановлення формальних обмежень окремих гарантованих конституційно-правових прав і свобод людини і громадянина.

У відповідності до ст. 34 Основного Закону здійснення цих прав (право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань) може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захи-

сту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. З даної норми вбачається, що єдиною формальною підставою для обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є наявність закону, яким буде регламентуватись встановлення такого обмеження. Оскільки єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (стаття 75 Основного Закону), то саме остання наділена повноваженнями щодо встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Між іншим, Конституцією України передбачено особливість встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина не на підставі закону, а в судовому порядку. Зокрема ч. 4 ст. 37 Основного Закону встановлено, що заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише у судовому порядку, а ч. 2 ст. 39 Конституції України визначено встановлення судом відповідно до закону обмеження щодо реалізації права збиратися мирно, без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації.

Аналіз вищевказаних норм Основного Закону дає підстави для висновку, що встановлення судом обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина підтверджує індивідуальний підхід щодо кожного окремого випадку обмеження такого права, потребуючи дотримання досить тривалого процесу розгляду судом такої справи, що свідчить про наявність додаткової перешкоди обмеження встановлених Основним Законом прав. Крім того, винесене судом рішення у такій справі, маючи індивідуальний характер та стосуючись лише сторін справи, не дозволяє поширити його на невизначене коло осіб та на правовідносини, що не були предметом розгляду справи, а також на правовідносини, які на момент прийняття такого рішення ще взагалі не існували.

При цьому, незважаючи на те, що конституційно-правові обмеження мають загальний характер та поширюються на невизначене коло осіб, встановлення Основним Законом наявності у суду повноваження щодо обмеження окремих прав не може вважатись незаконним, оскільки права і свободи людини і громадянина будуть обмежені в силу наявності в Основному Законі можливості такого обмеження, а не рішення суду, яким лише перевіряється правомірність застосування закону в кожному конкретному випадку. При цьому, власне у суду відсутні правові підстави для обмеження прав і свобод людини і громадянина, оскільки в силу вимог законодавства він не наділений правом щодо прийняття законів. Однак у кожному конкретному випадку, застосовуючи норми законодавства щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина, суд приходять до висновку щодо наявності або відсутності правомірних підстав для застосування відносно особи встановлених Конституцією України обмежень. Отже, саме закон, а не рішення суду є формальною підставою обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні в силу нормативності, а не індивідуальності конституційно-правових обмежень.

Окрім встановлення законами Верховної Ради України обмежень прав і свобод людини і громадянина, окремими повноваженнями щодо встановлення останніх наділений також і Президент України. Це опосередковано впливає зі статті 64 Основного Закону, у відповідності до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України. Правовою основою введення надзвичайного стану згідно зі ст. 3 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» є Конституція України, цей Закон, інші закони України та Указ Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [7], а правовою основою введення воєнного стану є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», у відповідності до ст. 2 є Конституція України, цей Закон та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [8].

На нашу думку, надання Президенту України повноважень щодо встановлення указом обмежень прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного та воєнного стану є за-

конним та виправданим, оскільки в даному випадку глава держави шляхом прийняття указу керується нормами Основного Закону, законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану», таким чином не маючи можливості самостійно встановлювати підстави для обмеження прав та свобод людини і громадянина, та їх обсяг.

Досліджуючи питання формальних підстав встановлення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина, слід дослідити також основні положення міжнародних нормативно-правових актів у цій сфері. Так, у відповідності до ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1 листопада 1950 року під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом, а у відповідності до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року під час надзвичайного становища в державі, коли життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

Встановлені норми міжнародних нормативно-правових актів, на нашу думку, встановлюють не підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина у разі введення надзвичайного чи воєнного стану, а можливість держави у конкретно визначених ситуаціях щодо правомірного відступлення від обов'язкового дотримання ратифікованих нею норм міжнародного права. При цьому вважаємо за необхідне наголосити на тому, що встановлені вищевказаними нормами міжнародних нормативно-правових актів положення щодо несуперечності іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом свідчать про неможливість їх виконання, оскільки інші міжнародно-правові акти (Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1996) виключають можливість встановлення обмеження прав і свобод людини і громадянина у разі введення надзвичайного і воєнного стану.

Висновки. Отже, формальні підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина – це результати правомірності правотворчої і правозастосовної діяльності держави та міжнародних установ на предмет відповідності прийнятих ними нормативно-правових актів щодо їх форми, змісту та порядку прийняття, забезпечуючи стабільність та ефективність правового регулювання.

Основними вимогами, що ставляться до формальних підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина, є: невизначене коло суб'єктів, щодо яких такі обмеження застосовуються, чіткість, стабільність, передбачуваність, доступність та їх відповідність, не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом порядку прийняття, а також міжнародним нормативно-правовим актам, ратифікованим Україною.

Список використаних джерел:

1. Стрекалов А.Є. Міжнародно-правові стандарти щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина / А.Є. Стрекалов // Актуальні проблеми права: теорія і практика / Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ. – 2012. – № 25. – С. 507–513.
2. Загальна декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
3. Закон України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118/page.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118/page.
6. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану від 16 березня 2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
7. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

БАЙРАЧНА Л. К.,

кандидат філософських наук, доцент
кафедри конституційного права України
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 130.2

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ЯК ІМПЕРАТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Виходячи з визнання унікальності історичного процесу, який переживає держава, спираючись на попередні результати, отримані вітчизняними та зарубіжними вченими, проаналізовано процес затвердження легітимності влади, розкрито історичні та типологічні особливості процесів легітимації, виявлені основні моделі становлення демократичної легітимації влади як імперативу сталого розвитку держави.

***Ключові слова:** влада, конституційна стабільність, легітимність, процес легітимації, імперативу розвитку держави.*

Исходя из определения уникальности исторического процесса, который переживает государство, опираясь на предварительные результаты, полученные отечественными и зарубежными учеными, проанализирован процесс утверждения легитимности власти, раскрыты исторические и типологические особенности процессов легитимации, выявлены основные модели становления демократической легитимации власти как императива устойчивого развития государства.

***Ключевые слова:** власть, конституционная стабильность, легитимность, процесс легитимации, императив развития государства.*

Based on determination of uniqueness of historical process that is going through state, based on preliminary results obtained by native and foreign scientists, analyzed approval process of government legitimacy, disclosed historical and typological features of processes of legitimation, identified main formation models of democratic legitimation of power as a sustainable imperative development of state.

***Key words:** power, constitutional stability, legitimacy of process of legitimation, an imperative of national development.*

